

Anem a discórrer avui sobre el sentiment de la democràcia, que de tan diferents maneres ha estat entès en cada temps i en cada poble. No crec excedir-me a l'atribuir gran part del triomf de les races que poblen la vella Europa a la superioritat del seu geni polític, educat a l'escola de la democràcia grega. La religió del Buddha, que professen alguns pobles asiàtics, pot disputar al cristianisme la grandesa humana de la seva filosofia; i fins no es pot negar que, després de Schopenhauer, la influència budista s'ha deixat sentir en l'intel·lectualisme europeu.

La força del sentiment religiós és potser més intensa en els pobles musulmans que en les races cristianes; i fins, sense deixar-nos anar a generalitzacions massa impensades, pot sostenir-se que aqueixa més gran intensitat del sentiment fou una de les causes del triomf rapidíssim dels alarbs i dels turcs. És veritat que el fanatisme religiós s'ha desenrotllat en aqueixos pobles en perjudici de la moral, i potser a aquesta causa més que a la defectuosa organització política es pot atribuir la seva decadència.

No cal buscar explicacions massa senzilles a un fenomen tan complicat com ho és el triomf de la civilització europea, però no pot negar-se que a tot arreu la més alta cultura de l'esperit coincideix amb una més perfecta concepció de la democràcia. Si fos veritable aqueixa hipòtesi tindriem una explicació de la caiguda irreparable dels perses i dels egipcis, i compendriem el llarg estancament dels grecs, pobles que havien arribat a un gran expandiment econòmic, i a la concepció de racionals i completes síntesis religioses. No em sento inclinat a creure que els progressos, sense cap dubte extraordinaris, de la tècnica, puguin ser la causa del modern perfeccionament de l'esperit humà, sinó més aviat l'efecte. Perquè si no, ¿com és que mai s'havien fet tants invents com ara? ¿No es pot deure a la nostra organització democràtica que n'hi hagi tants avui dia d'inventors?

Quan es parla de la superioritat actual de les races anglosaxones potser s'extremen massa els fruits d'aqueixa superioritat. No discuteixo que hagin arribat a una concepció de la democràcia verament més perfecta que la concepció llatina; mes per anar a la conclusió d'una excel·lència inicial, de lo que en podríem dir un plus-valer espiritual intrínsec, em sembla que encara han de fer molt aqueixos pobles. Tant ells com nosaltres no passem d'afegir interessants postulats al concepte fecundíssim de la democràcia grega.

A les riberes d'aquell mar Jònic de blaves i tranquil·les aigües, en aquella feliç escampadissa d'illes, i en la terra suaument accidentada de la graciosa Grècia, s'hi va produir, ja fa més de vint segles, la revolució més fonda i perdurable de l'esperit humà. És clar que els materialistes contradictors de l'heroisme individual ens demostraran, amb fets innegables, que els perses, els fenicis i els egipcis havien preparat la civilització grega; mes això no vol dir que una intel·ligència lleial i insistemàtica no vegi en l'art dels grecs, en la filosofia i en la democràcia dels grecs, lo que no podrà veure en l'art, en la filosofia i en la democràcia dels altres pobles: el germen vital de la cultura i de la societat modernes. La nostra ànima s'hi troba forastera entremig de les creacions vèdiques i faraòniques; una tradició religiosa de vint segles no ha pogut encomanar-nos la duresa dels sentiments hebraics, i en canvi Esquil és un dramaturg familiar en les capitals europees, la Política d'Aristòtil conté

l'essència de les nostres democràcies, i els diàlegs platònics se'ns emporten amistosament al camp de la més noble idealitat.

De poca cosa serviria estudiar les institucions polítiques dels pobles orientals si només tractàvem de descobrir els orígens de les modernes organitzacions igualitàries, encara que no es vulgui negar amb això l'interès intel·lectual que tenen per a la història de la societat. Però a Grècia ja neixen les paraules de què ens valem, amb un sentit fonamentalment idèntic al que els donem avui. Els elements de què es formaven aquelles petites nacionalitats hel·lèniques han variat, però el germen de les revolucions futures es troba més aviat en la interpretació cristiana dels principis platonians que en els conceptes despòtics dels jueus.

Per conèixer la constitució positiva de la societat grega no hi ha res com els llibres d'Aristòtil. El pensament i les aspiracions hel·lèniques les trobarem més noblement manifestades en els diàlegs de la República i de les Lleis, divines converses sobre la Justícia i l'Acció Social; però si voleu conèixer la vida grega, si tracteu de fer íntima amistat amb aquelles oligarquies i demagògies en què ordinàriament es desenrotllava la política hel·lena, no aneu a l'Acadèmia ni al Pòrtic, i quedeu-vos en les obres del savi d'Estagira, on, segons compta Diògenes Laerci, es troba l'experiència de cent cinquanta-vuit constitucions d'Estats.

Alguns han parlat del particularisme d'Aristòtil, i han comparat el seu procediment científic amb els dels positivistes d'avui, com en altre temps se l'havia fet pare de l'Escolàstica; i no hi ha cap dubte que Sant Tomàs i Spencer, en quant a l'ús que fan del mètode analític, recorden en les seves obres la mecànica espiritual del gran filòsof peripatètic. Podríem afegir-hi nosaltres que si Plató domina el món intel·lectual en les crisis del pensament humà, com ara en els temps heroics del cristianisme, en la fulgurant civilització aràbiga de l'imperi de Còrdova, en les convulsions mil·lenàries que es troben al naixement de les manifestacions gòtiques, i en les hores de febre de les renovacions modernes, l'esperit d'Aristòtil resplendeix tranquil·lament i clarament en les grans calmes de la societat.

Però jo us convido a fer la coneixença de l'Aristòtil hel·lènic, i no del que representa un estat especial del pensament humà.

Aquest home que ens parla de l'amistat, com d'irresistible inclinació que se'ns emporta cap a viure amb els altres homes, és l'Aristòtil hel·lènic, el que estudia calmosament, amb un pregon esperit de tolerància, totes les formes aleshores conegudes d'oligarquies i democràcies, de monarquies, aristocràcies i repúbliques, cercant l'origen racional de la potestat dominadora en la virtut, sense recordar-se de l'ordre diví. En la seva dialèctica mai es perd de vista la realitat, ni l'amable exposició dels fets pren aire d'inventari, en perjudici de la seva clara imaginació. Les idees contradictòries del seu pensament no l'irriten sinó que el fan rumiar agradablement. És l'enamorat del terme mig, del «punt de perfecció», com ell l'anomena.

Per a Aristòtil l'associació natural més constant és la família, formada per la doble unió de l'home amb la dona, i de l'amo amb l'esclau, unions que neixen, la primera per l'aproximació de dos sers que no poden existir l'un sense l'altre, obeint a l'impuls natural de reproduir-se; i la segona, per l'instint de conservació, que ajunta l'home dotat de raó i de prudència, i el que té el cos disposat per obeir els manaments d'un altre: en això troben el seu comú interès l'amo i l'esclau. Per això, si els fabricants de Delfos fan els seus ganivets útils per a molts usos, la naturalesa ha donat a cada ser el seu particular destí, i els grecs,

que ho saben, distingeixen la diferència essencial que hi ha entre l'esclau i l'esposa.

La generació de fills i la de fills dels fills produeix la colònia natural de la família, el vilatge, on s'ajunten moltes famílies, per la necessitat de fer-se mutuels serveis; i la reunió de molts vilatges constitueix l'Estat, que té el seu origen en la naturalesa social de l'home, únic que té el do de la paraula, per expressar el bé i el mal morals, i el sol que posseeix els sentiments del bé i el mal, de lo just i de lo injust, i altres sentiments morals, que a l'ajuntar-se donen lloc a l'Estat i a la família. Així l'Estat és superior a l'individu i a la família, com el tot és superior a la part, i el primer que va instituir una associació política va fer un gran servei a la humanitat, perquè si l'home, amb la perfecció de la societat, és el primer dels animals, n'és el darrer quan viu sense llei i sense justícia.

La ciutat és el nucli fonamental de la institució política, i tots els vilatges que es troben pel territori, a fora d'ella, són, més aviat que partícules autònomes de l'Estat, complement necessari per a la seva vida, ja que l'extensió del territori sembla no tenir altre objecte que assegurar el lleure sobri dels homes lliures. Altrament, ¿com podria complir-se la condició que tots els ciutadans es coneguin a fi que siguin sempre justes les eleccions i les sentències? Poques vegades es parla de territoris polítics, en tota l'obra, i encara que tota ella està amarada d'un noble sentiment de raça, no es troba enlloc una aspiració definida a que la nacionalitat moral es completi amb els llaços més estrets d'una comunió política.

L'esperit realista d'Aristòtil no podia deixar en blanc l'existència d'una institució que, bo i essent essencial als costums i a l'economia gregues, estava en contradicció amb el progrés de l'ètica, que anava cada dia aclarint-se en la consciència popular. El poble no discutia si l'esclavitud era contrària a la dignitat humana, i fins trobava natural l'existència d'aquell element familiar, que tenien tots els pobles de la terra coneguda, i que tan bé encaixaven en l'organització de la seva economia. Mes un esperit delicat com el d'Aristòtil havia de sentir una finíssima i vaga impressió neguitosa, al considerar l'existència de l'esclau en la societat hel·lènica. No podia dubtar-se que existia una diferència radicalíssima entre el ciutadà de les repúbliques i monarquies gregues, l'ànima del qual s'enlairava cap a un sentiment cada dia més perfecte de llibertat, i l'home atuït per l'acció secular del despotisme, el bàrbar foraster que havia nascut en un ambient familiar que considerava l'obediència d'ordre diví: l'ànima incompleta que tenia atrofiats els òrgans de la llibertat humana. El tranquil optimisme del mestre d'Estagira, que el portava naturalment a cercar la perfecció en la realitat, es complavia en fortificar el sentiment popular de l'esclavitud amb l'existència d'aquest fet indiscutible que un bàrbar havia de ser esclau a Grècia. Però no tots els esclaus eren d'origen bàrbar: n'hi havia d'hermosos com un sol, de músculs harmoniosament atlètics, d'espiritualitat graciosa, de voluntat surperba. Per això calia resoldre l'antinòmia, sortir a defensar la perfecció de la vida, demostrar que l'esclavitud era una creació de la naturalesa. I així com la demostració ens descobreix la fina percepció del dubte, les raons que s'hi donen ens proven que Aristòtil es volia convèncer a si mateix.

Aqueixa concepció és fonamental en el problema de la ciutadania grega. Uns deien que el poder de l'amo, el del pare, el del magistrat i el del rei són de la mateixa naturalesa, perquè tots troben en la llei el seu origen, i altres afegien que el poder de l'amo sobre l'esclau era contra natura, perquè tots els homes neixen iguals, i l'esclavitud és el resultat de la violència. Aristòtil comença pel

sofisma de considerar la propietat com a part integrant de la família, i a l'esclau com un instrument viu d'aqueixa propietat, perquè si la llançadora teixís per si sola, i l'arquet tragués espontàniament sons de la cítara, l'amo no necessitaria esclaus ni l'art necessitaria obrers.

La raó natural, i l'experiència li diuen que l'obediència i l'autoritat són necessàries i útils: l'ànima mana i el cos obeeix, l'enteniment mana als desitjos, el mascle és més perfecte i mana a la femella; i així mateix a l'espècie humana hi ha individus que són inferiors als altres, com el cos ho és a l'ànima. Si els homes fossin sempre entre si tan diferents, pel seu aspecte corporal, com ho són les imatges dels déus, tothom convindria en que els més bells haurien de tenir per esclaus els altres; i si això és veritat parlant del cos, més ho serà parlant de l'ànima.

Aquí no hi entra per res el dret diví ni el de la força: el primer perquè, bo i reconeixent l'esclavitud com d'origen natural, confessa Aristòtil que de vegades la naturalesa no assoleix el seu propòsit; i segon perquè la guerra pot ser injusta, i si bé la victòria es deu quasi sempre a la virtut, d'on surt la llegitimitat de la violència, no pot ser que l'home lliure nascut per manar esdevingui esclau, encara que se'l venguin com a presoner de guerra.

¿No fan pensar totes aqueixes raons que el sentiment de la igualtat i de la dignitat humanes estan a punt d'imposar-se definitivament? L'autoritat i l'obediència no poden ser causes d'aquella esclavitud que fa una cosa de l'esclau, perquè l'home lliure mana i obeeix, i pot posar tanta noblesa en una funció com en l'altra. Avui trobem homes nascuts naturalment per obeir, i no veiem en això prou raó per esclavitzar-los. Enlloc diu Aristòtil que aquell instrument d'obediència no sigui susceptible de perfecció, i que la seva ànima no pugui adquirir òrgans de llibertat. I amb la possibilitat n'hi ha prou per arribar al concepte de la igualtat nativa.

Era un fet innegable que molts eren esclaus sense raó natural de ser-ho; i això ens explica com era tan fàcil esdevenir llibert i ciutadà. ¿No hauria estat esclau Plató si, al ser venut a Egina, no l'hagués comprat Anniceris de Cirene? Hèctor temia per la llibertat d'Andròmaca si guanyaven els grecs, i Eumeu, el porqueirol d'Ulisses, era fill d'un rei. Els llibres que sens dubte coneixia Aristòtil estaven plens de memòries que contradeien la seva raó d'una causa natural d'esclavitud. La unitat moral de l'espècie humana traspua victoriosament en la Moral i en la Política.

Una altra veritable causa d'esclavitud troba el demòcrata d'avui en la Política del mestre. Aquella noble dignitat del treball domèstic, que tant ens enamora en els llibres d'Homer, s'ha tornat causa de rebaixament moral. Ja les filles del rei d'Eleusis se'n devien tenir en menys d'anar a la font, i la graciosa Nausica no devia voler passar la bugada.

Per a Aristòtil són ocupacions servils les que no eduquen el cos, ni l'enteniment ni la raó dels homes lliures en la pràctica de la virtut, perquè estrañen el cos i embruteixen la intel·ligència. En la república perfecta els ciutadans s'abstindran de tota professió mecànica, de tota especulació mercantil, treballs contraris a la virtut; s'estaran d'emplear-se en l'agricultura; tindran propietats que els assegurin un lliure vagar, i no donaran drets polítics als artesans. D'aquí dedueix que hi ha funcions esclaves de per si; però la seva glorificació de la classe mitja, nascuda, en gran part, de les arts del treball, la subtileza de que la intenció purifica les ocupacions grosseres, l'observació que fa dels fills dels oligarques, pervertits i efeminats per la seva vida de taüls, mentre els fills dels pobres s'enardeixen i fortifiquen amb els exercicis actius, ens fa

pensar que trobem aquí una freda concepció teòrica no sentida com a expressió de la realitat.

Tampoc hem d'oblidar que Aristòtil escrivia el seu llibre després que Esparta havia triomfat sobre la demòcrata Atenes, i quan l'orador Demòstenes no podia deturar l'avenç dels macedonis. L'amor al treball, que havia estat la força de la democràcia, havia anat minvant, mentre l'acaparament de la riquesa rebaixava cada dia el nombre de ciutadans i substituïa el treball lliure pel treball servil. Havien passat per no tornar aquells temps de Pericles, en què la vergonya no venia de ser pobre sinó de ser taül, i en què la pràctica dels deures cívics es conciliava amb la feina d'un ofici.

Si el poble mirava de cap a on venia la victòria, veia l'orgullós espartà entregat a l'exercici de les armes, refiant-se del treball de l'ilota. L'Atenes marinera i traficant perdia la fe en les pròpies virtuts, i els seus ciutadans, arrossegats pel sentiment de la decadència, encomanaven als esclaus les feines pesades, i no es recordaven de la llei antiga que deixava sense ajut en la vellesa el pare que no ensenyava un ofici als seus fills.

Quan Fídias administrava les obres del Partenon diu que preferia al treball dels esclaus el dels homes lliures. Els obrers que constituïen la civilització atenesa, els ciutadans que aixecaven la dignitat humana cap a les glòries de l'Acròpolis, tenien al cor un indomable esperit de llibertat. Aquells, i no els d'Aristòtil, eren els temps de la més fecunda democràcia que han conegut els homes. Ni els drets polítics, ni els sentiments religiosos, ni la potestat de la riquesa, ni l'origen de pàtria o de raça, ni el jou de l'esclau, gairebé sempre foraster, eren obstacle en l'Atenes de Pericles perquè el geni de qualsevol ànima d'home esclatés en la magnificència d'esplèndides i perfumades flors. Era universal el dret a la perfecció de l'esperit, i tots hi anaven pels camins variadíssims del seu franc voler.

Quan llegeixo la història de l'antiga Grècia, i arribo cap als dies d'Aristòtil, i em figuro Demòstenes predicant entremig d'una multitud histèrica i refinada, que ha perdut el record de les victòries de Maraton i de Salamina; quan penso en l'angúnia d'aquelles tristes hores en què sols l'ànima de ferro d'un Temístocles hauria pogut salvar del perill macedoni la ciutat que arribem a estimar com una dona, plena de gràcia i d'hermosura; quan trobo que a la forta filosofia de Sòcrates ha seguit la decadència dels cínics, que el treball dels esclaus i l'agombolament de la riquesa succeeixen al treball lliure i a l'antiga moderació, i veig que s'acosten els darrers dies de la independència grega, una pena tendríssima se'm nua al cor i el meu esperit s'amara de negra malenconia.

I no obstant no hi ha hagut tarda més serena ni crepuscle més august que els de la mort d'Atenes. ¿Què hi fa que es pongui el sol quan la diada ha sigut ben fecunda? Allà baix, entre glorioses ombres queden el Partenon i les memòries dels herois, i els cants dels poetes i els diàlegs dels filòsofs i les performades estàtues. ¿Per què plores, esperit, si la feina està llesta i és bona i hermosa? Aqueixa ciutat que mor se'n va sense recança perquè ha fet tot lo que hi ha en la potestat humana, i d'avui endavant, en el cor de tots els homes quedarà un sentiment d'orgull per la magnificència d'Atenes. ¿No és veritat, amics meus, que la vostra ànima tremola de nobles esperances quan recordeu que a les riberes mateixes del nostre mar, una munió d'homes de la nostra raça va viure tan esplèndida i fecunda vida?

Els romans havien estès la civilització grega per tot el mar que d'aleshores ençà en diem el mar llatí, sense afegir-hi altre element essencial que la rudesia del seu imperialisme materialista; però cap a les darreries del segle tercer travessen el món clàssic dos corrents impetuosos, que després de fer-lo pernabatre en convulsions apocalíptiques, havien de portar els nous tresors del sentiment religiós i de l'idealisme racionalista a les concepcions arquitectòniques del naturalisme grec.

Espanta verament la força constructiva de la societat clàssica. Els pobles orientals l'assalten amb perfídia per més de dotze segles, unes vegades amb les armes que donen la victòria material, i altres amb la propaganda de les idees religioses. En els temps heroics d'Hel·las, els fills de Zoroastre arriben a les Termòpiles i Salamina; quan l'Imperi porta les legions al cor de l'Àsia, el món espiritual que dormia en els mars de Galilea, es posa en camí de Roma, conduït pels mateixos instruments de domini i li encomana superficialment la seva religiositat; en les més fosques nits de l'Edat Mitjana, el fanatisme alarb li arrenca definitivament el Nord de l'Àfrica i posa el peu en el migdia d'Europa; i cap a les albes del Renaixement sembla que tots els pobles mahometans, trasbalsats per la foguerada d'un imperialisme religiós, després d'arrenca-li la branca bizantina, hagin d'esbandir-la fins de les terres occidentals d'Europa.

Cap a les regions gelades de l'altra banda del Danubi, un formiguer de pobles primitius creixia en la concepció indecisa d'una vaga i somiadora idealitat. Un estat rudimentari dels sentiments de simpatia humana, una concepció de la vida política i civil, a la vegada més familiar i individualista que la concepció grega, i una més freda visió idealista de la creació, havien de llançar un dia o altre les bàrbares gentades del bòreas sobre el món llatí. Marxaven amb les seves dones i els seus fills, despresos del sentiment territorial de pàtria, cap a les encantades terres del sol, cercant més aviat les esplendideses de la vida que l'esperança d'estendre el seu imperi. Venien per quedar-s'hi, els uns darrera els altres s'enlluernaven i morien; mes una altra riuada s'estenia ràpidament per aquest migdia meravellós, des de la invasió dels cimbres fins a la coronació de Carlemany a Roma.

Les escomeses del món septentrional contra la civilització mediterrània duren per tota l'Edat Mitjana. Itàlia, que quasi no coneix les invasions musulmiques, és la terra de promissió dels bàrbars, que baixen a buscar-hi la consagració dels seus prínceps, i els refinaments de la cultura pròpia. Ells prometen renovar la grandesa de l'Imperi Occidental, i són les porpres de la civilització antiga lo que volen de Roma: representen l'idealisme cristià lluitant contra el naturalisme dels Papes, la rudesia i la força primitives que s'enamoren de la pompa pagana de la Iglésia. Les lluites dels güelfs i gibel·lins, el plet de cinc centúries entre el Pontificat i l'Imperi, representen un gran esforç de mútua penetració entre la societat antiga i l'espiritualisme germànic, del qual temps a venir sortiran la cultura i la ciutadania moderna.

Per això trobo admirable la força constructiva de la societat clàssica, aixecada sobre els fonaments de la política hel·lènica. Els dos corrents que la traspassen sembla que haurien d'acabar per sempre la seva destrucció: cada invasió dels bàrbars, cada inundació del sensualisme religiós, cremen i arrasen alguna cosa. Avui són els palaus, demà seran els temples, ara li condemnen els déus, ara li cremen els llibres i li aterren les més esplèndides manifestacions de l'art. La febre apocalíptica la trastorna amb la poesia de la mort, l'ascetisme de

la Tebaida propaga l'avorriment de la vanaglòria mundana, l'individualisme feudal ensorra la vella concepció de l'Estat.

A l'imperialisme que abraça tots els pobles de la terra coneguda, succeeix l'isolament bàrbar i hostil: l'antic comerç, de l'una banda a l'altra del mar, i per les llargues rutes del continent, s'ensorra, amb tota l'economia social. La fosca s'estén pertot arreu: els homes només es coneixen i es saben d'un cap de plana a l'altre. Mes els principis vitals de la societat clàssica es servaran sota la cendra, i fecundats per l'idealisme germànic i per l'espiritualisme cristià, seran el nervi definitiu de les civilitzacions futures.

1906-1910

Extret de: COROMINES, Pere, *Obres completes*. Recopilació i notes de Joan Coromines. Pròleg de Domènec Guansé. Barcelona: Selecta, 1972, pp. 1.446-1.452. (Biblioteca Perenne; 27)